

TE TĀHUHU O TE MĀTAURANGA
MINISTRY OF EDUCATION

TE TAKANGA O TE WĀ NGĀ HĪTORI MĀORI

HE PUKAPUKA ARATOHU MĀ TE POUAKO - TAU 1-8

HE MIHI

Tēnei te mau i te mahara te ao o rātou mā kua hawaiiitia atu. Ko ngā makenu o rātou mā ērā i whakairo mai ai te ao e noho nei tātou. Ki te kore rātou kua kore nei tātou. Whatungarongaro te tangata, toitū te whenua.

Me mihi ka tika ko ngā mihi ki te hunga nā rātou nei tēnei whakaputanga i tautoko kia puta rawa ake ai ki ngā kura puta noa, huri noa. E mihi nei ki a Rosalie Reiri rāua ko Te Whainoa Te Wiata mō te nui o te awhina mai, ōtirā ki ngā ringa tohau nui katoa e kore e oti te whakamānawa atu.

He kupu mihi whakamutunga tēnei ki a koutou ngāi pouako mā. Tēnei te mihi ki te nui o ā koutou mahi whakaako, e mārāma ai te tamaiti ki te ao o ōna tūpuna.

Kaituhi: Anahera McGregor, Deanne Thomas

Kaitirotiro matua: Wawaro Te Whāiti

Kaihoahoa: Elaine Nicholas

Ka wātea tuihono he rauemi tautoko mō tēnei pukapuka i <http://maorihistory.tki.org.nz>

He mea whakaputa tēnei rauemi mō Te Tāhuhu o te Mātauranga e CORE Education Ltd. Pouaka Poutāpeta 13 678 Ōtautahi, 8141 Aotearoa. www.core-ed.org

Mana pupuri © Te Tāhuhu o te Mātauranga 2015

ISBN 978-0-473-34148-0

Ki te hiahia koe ki ētahi atu kape o tēnei rauemi, whakapā mai ki: Te Ratonga Kiritaki a Te Tāhuhu o te Mātauranga Waea koreutu 0800 660 662

Īmēra: orders@thechair.minedu.govt.nz

Me tonu mai rānei mā te Ipurangi ki www.thechair.co.nz

Nama take 34148

NGĀ IHIRANGI

2.

HE KUPU WHAKATAKI

4.

MĀTAURANGA

6.

WHAKAPAPA

8.

TŪRANGAWAEWAE

10.

MANA MOTUHAKE

12.

KAITIAKITANGA

14.

WHANAUNGATANGA

16.

TE WHAKAAWENGA NUI -
TE TIRITI O WAITANGI

17.

NGĀ TURE KĀWANA

16/17.

KUPUTAKA

18.

HE RAUEMI HEI WHAKAU

HE KUPU WHAKATAKI

Ko te hītori o tēnei whenua matahiapo he taonga e tāea ai te āta torotoro e ngā tamariki mokopuna. Ko ngā tini mahi a ngā tūpuna rā atu, rā mai, ahakoa pea tō rātou kore mōhio i taua wā, ka noho mai hei hītori, hei whāwhātanga atu mā ngā ringa, mā ngā ngākau o ngā tamariki ki roto i o tātou kura. Ko te tumanako ia, mā te āta rangahau i ngā kōrero o tēnā hāpori, o tēnā pāhuki ka kitea mai ai he hītori ka tino ū ki te whatumanawa, ka kore e momotū ki tawhiti, ka tuku tonu atu ki tēnā whakatupuranga, ki tēnā whakatupuranga.

Kāore ā tātou hītori i te āta whakaakona ā-kaupapa ako i roto i ngā kura. Ka noho puipuiaki mai ai ngā kōrero ki tēnā iwi, ki tēnā whānau, engari ia, ki te kaha aro, ki te kaha te whakakaupapa i roto i ngā kura ka ako ngā tamariki i ngā hītori whakahī o tēnei whenua. E taea noatia ana e te tamaiti ngā hītori te ako mai i te urutanga atu ki te kura tae rawa atu ki tōna taiohitanga, ā, haere ake nei. Ki te tīmata te whakatō i ngā akoranga i te tamaiti e nohinohi tonu ana ka noho Māori mai ai te hītori ki a ia.

E hia kē nei ngā whakatupuranga kua mahue te ako i ngā tini kōrero o te whenua nei? Kāti, mā te ako i te hītori ka mātau te tangata ki a ia anō, ka whānui hoki tana titiro ki te ao me ōna nekenekehanga huhua. Ka rangona te kaha ngana o te tangata kia whai wāhi, kia whai mana hoki ia ahakoa ngā whiunga o te wā.

E whai pānga ana te ako o te hītori ki ngā wāhanga katoa o *Te Marautanga o Aotearoa*. Mā te whakakaupapa i te hītori i ngā wāhanga whānui o te marautanga e ū ai te ako, e kitea mārikahia ai te pai o te hītori hei kaupapa ako. Kua e waiho ki te Tikanga ā-Iwi anake, heoi anō tūhuratia hoki te hītori i roto ngā wāhanga ako Hangarau, Ngā reo, Ngā Toi, me te Pūtaiao anō hoki.

Ehara tēnei pukapuka i te whakamāoritanga o te taha reo Pākehā. Ko ngā kaupapa kei roto he mea waihanga kia wairua Māori ai te whakaraupapa i ngā whakaaro. Kua tuhia tēnei pukapuka kia hāngai ki *Te Marautanga o Aotearoa*.

Ko te putanga nei he mea whakahihiri i te hinengaro, i te ngākau hoki ki ngā kōrero a te Māori, kia Māori ai te titiro ki ā tātou hītori. Ko tā te pouako mahi he akiaki, he whakatenatena i ā rātou tamariki ki te āta ruku ki ngā puna mātauranga o ngā hāpori kia whai māramatanga ai rātou ki ngā tini pēwheatanga o te ao o tuaukiuki.

He kura te tangata, he tauira te kura.

NGĀ KAUPAPA MATUA

E ono ngā wāhanga ka āta arohia i roto i tā tātou ako i te hītori ki roto i te puka aratohu nei. Ka noho tūāpapa ēnei kaupapa hei kaupapa ārahi i te ako. He momo uara anō hoki ēnei e mōhiohia whānuitia ana e te ao Māori.

WHAKAPAPA

TŪRANGAWAEWAE

MANA MOTUHAKĒ

KAITIAKITANGA

WHANAUNGATANGA

E ai ki *Te Marautanga o Aotearoa* he mea nui kia mārāma ngā ākonga ki ngā uara Māori o tōna ake ao. Ko te ako i te hītori tētahi ara whakapūoioi i ngā uara nei.

- 🌀 Kia mōhio ki ngā uara o te ao Māori
- 🌀 Kia mātau te ākonga ki ngā uara o tōna whānau, o tōna hapū, o tōna iwi, me te hapori, e mārāma ai tōna huarahi ki te ao Māori
- 🌀 Kia manaaki ai, kia tiaki ai ia i te manuhiri.
- 🌀 Kia mōhio ai ia ki tōna ake tuakiri, ki tōna tūrangawaewae.
- 🌀 Kia mōhio ai ia ki tōna whakapapa, ki ngā hononga, ki ngā waka, me ngā iwi.
- 🌀 Kia mahi tahi ai ia ki ōna hoa, ki ngā rōpū.

(*Te Marautanga o Aotearoa*, wh 11)

Ngā hua, ngā kitenga
Te whakatinanatanga
o te whakakitenga

Te tātari mōhiohio
Te arohaehae, te aroturuki, i ngā raraunga
kua kohia me te matapakī whakaaro

Te Pakirehua

Ko te Pakirehua Pāpori tētahi huarahi ako e tūhuratia ai ngā kōrero, ngā aria me ngā whakaaro hoki. Mā tēnei e āwhinatia ai ngā ākonga ki te kohikohi kōrero, ki te hoahoa uara, ki te whakaū mōhiohio hoki ki ngā uara o ētahi noa. I roto hoki i ēnei mahi ka taea e te ākonga te whai whakaaro anō ki ā rātou ake mahi, te arotake me te aromatawai i ā rātou kitenga.

TE WHAKAKITENGA

Te whāinga, te aronga

NGĀ URUPOUNAMU ĀRAHI

Te waihanga pātai hei ārahi i ngā mahi

Ngā Mahi Whakaea

Te whakamahere i te mahi ka whakatutuki i te whāinga, ka whakatinana i te whakakitenga

Te kohikohi mōhiohio

Te kohikohi raraunga i ngā puna mātauranga

* Mō ētahi atu kōrero e pā ana ki te Pakirehua Pāpori, haere ki te pae tukutuku o Social Sciences Online.

MĀTAURANGA

“Ko te tangata e kai ana i te mātauranga, nōna te ao”.
E whakaatu ana te whakataukī nei i te nui o te whai hua o te mātauranga ki te tangata. I kawea mai te mātauranga Māori i Hawaiiki e ngā tūpuna. He mea tupu, he mea urutau te mātauranga i te taenga mai o ngā tūpuna ki Aotearoa i te kitenga mai o te whenua rerekē. Ko ngā pūnaha mātauranga a te Māori he tūmomo whakahaere i te hapori - arā he tikanga, he kawa hei pupuri i te mana o te iwi. Ko ngā kōrero tuku iho, ko ngā tukanga mahi ka noho mai hei mātauranga mō te tangata.

I kaha panoni ngā pūnaha mātauranga nei i te kaha o te tāmitanga o ao Pākehā. I ngā tau ka kitea te tino māia o te Māori ki te whakaora anō, ki te pupuri i te mātauranga. Ko tā te puka arotahu nei he tautoko atu anō kia tika ai te wāhi o te mātauranga Māori i te ao whakaako, i te papori whānui rā anō.

Ehara te mātauranga i te kaupapa whakaroau, he kaupapa huri kē. Ara mai ana he hangarau hou he rerekē te pupuri o ngā kōrero, te tohatoha o ngā kōrero, te hanga mai o ngā kōrero hou. I mua i te pene me te pepa, i te mua hoki i te rorohiko ko te kōrero ā-waha, ko te tā, ko te mōteatea, ko te whakairo, ko te raranga ērā hei pūnaha pupuru i te mātauranga.

Te waihanga horopaki ako

Kia whai take te ako i te hitori me whai pānga ki te ao o te ākongā. E kore te tamaiti Māori e noho ko ia, ko tōna kotahi, engari he uri nō ngā reanga kua tau ki ngā tātai hitori, ki ngā tātai whakapapa, ki ōna mātua tūpuna me ā rātou mahi. Ka tīmata te whai o te mātauranga i te whānau tonu, i te hapū, i te iwi, i te hapori o te ākongā.

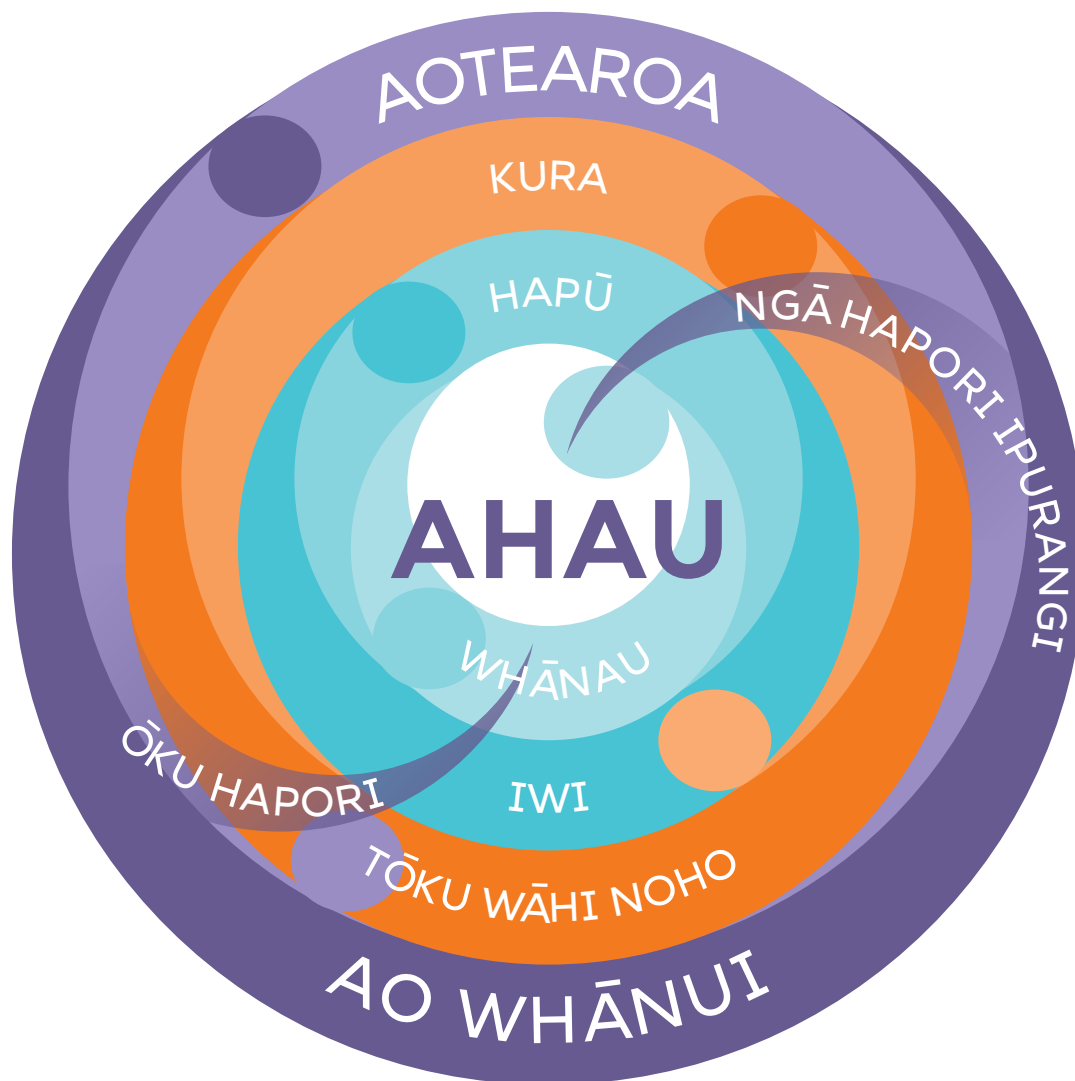
Arā noa atu te maha o ngā rauemi kei ngā hapori - ka taea e ngā pouako ngā whakaakoranga a ngā ākongā te whakapai ake mā te haere ki te toro ki te hunga nei i waho atu i te kura. Kei tēnā iwi, kei tēnā hapū, kei tēnā whānau āna anō kōrero, kei tēnā hapori āna.

Me whānui te titiro ki ngā kokona o te hapori e noho nei te ākongā. Ko tā te pouako mahi he hono atu, he hāngai i ngā whāinga ako ki tēnā rohe, ki tēnā iwi, ki te mana whenua.

Me mātua whakaako ki ngā ākongā tēnei mea te ‘rītaha’. He tini mano ngā whakaputanga kua hua mai i ngā tau, kei ia kaituhi ōna whakapuakinga mōhio. He kaha te kitea o te rītaha i roto i ngā momo tuhinga, tē ai he kōrero kotahi i te wānanga hitori. Ko te painga ia, mā te āta wetewete, mā te āta matapaki i ngā rerenga kētanga e puta ai te māramatanga ki te tamaiti mō ngā take i rerekē ai, i rītaha ai.

Hei whakahihiri whakaaro

- ☞ Pānuihia te Ture Aukati i ngā Tohunga 1907, ka whakaaro ai he aha te pānga o te ture nei ki te mātauranga. Hei whakawhānui atu anō tirohia ngā ture mō te whakatū kura i Aotearoa.
- ☞ Ki te tiro ā-Māori te Māori ki tōna ake ao, ka tīmata i te orokohanga mai o te ao. Rangahaua ngā pūrākau e hāngai ana ki te mātauranga pēnei i a Tāne ka piki i ngā rangi tūhāhā ki te tiki i ngā kete mātauranga.
- ☞ Whakarārangiha ngā tūmomo pūnaha pupuri i te mātauranga o te Māori. He ōrite ki ngā iwi taketake o iwi kē?

**He toi mātauranga, he mana tangata
Mā te whakaaro nui e hanga te whare
Mā te mātauranga e whakaū**

(Te Marautanga o Aotearoa, wh 13)

He ngohe

Mā te ākonga tētahi tauira kōwhaiwhai e waihanga. Me whai kaupapa kōrero ngā koru, ngā pitau, ngā āhua e hāngai ana ki tētahi kaupapa. Ka whakamārama ia ākonga i tāna i waihanga ai.

Tuhia tētahi reta ka whakauru atu ki te pounamu, ka tanumia rānei mō ngā tau e heke mai nei. Matapakihia ngā tino mahi kei te mahia, kōrerotia ngā tino tāngata o te wā. Ka pau ana te rā, kua noho ērā mahi hei kōrero hītori.

He tino rauemi ngā niupepa, ngā pānui-ā-rohe mō te hītori. Tēnā, mō te roanga atu o tētahi wiki matapakihia ngā kōrero o te wā kei te puta. He aha ngā tino kaupapa ka noho hei hītori mō ngā tau kei te heke mai?

Whakaritea he rā haerere ki te Whare Taonga. Tūhuratia atu ngā taonga o reira, ko te tūpono ia ka toko ake ngā pātai, ka hihiri ngā ngākau.

Hangaia mai tētahi whakaaturanga mō Te Karere, mō Te Kāea rānei. Whakamārama mai ngā tini āhuatanga o te wā kei te haere.

Tūhuratia ngā tini taupānga e taea ai e te ākonga tētahi kaupapa mātauranga te whakaatu ki te akomanga. Kei noho ka wareware he ao mātauranga whānui tēnei.

Tonohia he kairaranga, he kaiwhatu kākahu, he ringa rehe, he kaiwhakairo rānei ki te akomanga. Me he taonga ā rātou hei maunga atu ki te kura ko te painga atu tērā. Pātaihia ngā whakamārama ngā tikanga o ngā tūmomo whakairo i ngā taonga toi nei.

Whakapapa

Nō te orokohanga o te ao ka kitea mai tēnei taonga nui, te Whakapapa. Mā te whai i ngā kāwai heke o ngā tūpuna e mōhio ai te tangata nō whea ia, ā, i ahu maiia i hea, i a wai rānei. I te ao o ngā tūpuna ka noho ko te tapu o te whakapapa ki ngā tōhunga, ki ngā ariki hei taonga puipuiaki. He mana nui tōna. Mā te aro nui ki ngā ritenga me ngā tikanga e kīia ai te Māori he Māori, koia ia te pūtaketanga o te noho ki Aotearoa nei.

He mea whakaatu te whakapapa i te tūwāhi, i te tūnoho o te tangata i te ao tūroa nei, ā, e whakaatu hoki ana i ngā hononga takitini ki a rātou mā kua whiti atu ki tua o te arai e hia whakatupuranga ki muri. E ora ana te wairua o ngā mātua tūpuna ki roto i ngā whakatupuranga heke tonu nei, ā, ko ngā pūmanawa o te tamaiti he mea tuku iho i ngā tūpuna mā te whakapapa. Ki te uia ake te pātai nō hea rā te tangata, kei te whakapapa te whakautu.

Te waihanga horopaki ako

Ki te mātau ngā ākonga ki ngā kōrero hitori, me mōhio rātou ko wai rātou, nō hea hoki rātou. Ka rerekē tēnei tūāhuatanga mō ia ākonga, ā, me whai pātai, uiuinga hoki rātou me ō rātou whānau.

Whakawhānuihia te ako i ngā āhuatanga huhua e mārama ai te ākonga he whakapapa tō ngā mea katoa. Whakatauiratia te whakapapa o te rākau, o te kararehe, o tētahi wāhi, o te aha kē atu.

Āta whakaarohia te utu o te mahi i te horopaki o te hitori. Hei tauria ake: Ki te kore a Ngāti Mea e whawhai atu ki a Ngāti Aha he aha kē te putanga? Me ki he utu tā ngā mahi katoa, tā ngā whiriwhiri katoa. Timata mai ai te whakapapa o te kaupapa i te mahi o tētahi ki tētahi.

Hei whakahihiri whakaaro

- 🌀 I te nuinga o te wā he tikanga anō kei roto i ngā ingoa. Ko ētahi he ingoa tupuna. Ākina ngā ākonga ki te whai whakaaro ki ō rātou ingoa. Mehemea te tamaiti ka tapa ki te ingoa tupuna ko wai taua tupuna? Āta whakaarohia ngā tino take ka tapaina ai te tamaiti ki taua ingoa.
- 🌀 He huhua ngā pātai mō tēnei mea te whakapapa. Kāore pea te katoa o ngā ākonga e mōhio ki ngā whakautu, engari mā te uiui ka toko ake a huatau. Hei tauira: Nō hea au? I whānau mai ahau i hea? Ko hea tōku marae? Ko wai ōku hapū me ōku iwi? He aha ngā kōrero e mōhio ana au? Noho ai tōku kuia me tōku koroua ki hea? Ōku mātua tūpuna?
- 🌀 Arahina ngā ākonga kia whai whakaaro ki nga mahi e hiahia ana kia tutuki i te tamaiti kia maumaharatia ia e te tangata.

Tikina atu i tuawhakarere, i te ao kōhatu ngā mōhiotanga o rātou mā
hei kawē i a tātou i roto i te ao tūroa

(Te Marautanga o Aotearoa), Hangarau, wh 110

He ngohe

Tukuna he tono ki ngā kaumātua, ngā tauheke o te hapori kia tae mai ki te akomanga. Inoi atu kia mauria mai ā rātou tino pukapuka i ā rātou e taitamariki ana. Ka pānui atu ki ngā ākongā. Ka whai wāhi anō hoki te whakawhitiwhiti kōrero mō te ao i a rātou; he aha ngā kākahu i mau rātou, ngā kai i kaingia, ngā kēmu i tākarohia me ngā tūmomo tūranga mahi.

Kimihia ngā whakangahau a ngā mātua i ā rātou e tamariki ana i mua i te tenenga o te pouako whakaata, o te rorohiko hoki. Ākina ngā tamariki kia noho pouaka whakaata kore, noho rorohiko kore mō te kotahi pō, te kotahi wiki rānei.

Waihangahia he kiripuaki e hāngai ana ki ngā tangata rongonui o ō rātou hapori. Ehara i te mea me rongonui whānui i te ao te tangata ka whiriwhirihia, tērā pea ko te koroua ake, te kuia ake rānei o te tamaiti, te tākuta o te takiwā, a wai atu, a wai atu. Whakakōrerohia ā rātou pūrākau. Ko ngā ākongā he kaiwhakaari. He aha ngā tūāhua e kīia ai te tangata he rangatira?

Tango whakaahua matihiko, ā, whakamahia ngā taupānga, ngā pūmanawa rorohiko hoahoa whakaahua māmā ki te waihangā i ngā āhua o ngā rā onamata me ngā rākeitanga rerekē. Kia mauri atawhai, he taonga ngā whakaahua, he tangata tonu.

Rapua ngā ingoa o ō pakeke, ō whaea, ō mātua kēkē me ō tūpuna. Tohua ngā ingoa e rata ana ki a ngā tamariki, ka rapu i ētahi atu kōrero mō ngā ingoa nei.

Tāia he tūtohi whakapapa - mai i ngā tūpuna tae noa ki te tamaiti

Whiriwhirihia tētahi kaupapa nō tō takiwā ake, ka rangahaua ngā kōrero i mua tonu i te whakatinanatanga mai o te kaupapa. Hei tauira ake: Ko te hono mareikura, ko te whakatū i tētahi pā, ko te oranga o tētahi tangata rongonui. He aha rawa nei te whakapapa o te kaupapa?

Matapakihia te tikanga o ngā kupu nei, o te “Ngāi” me te “Ngāti”. He aha i pēnei ai te whakarōpū mai? Me whai whakaaro anō hoki ki te whakapapa e hono ana i te tangata ki iwi kē.

Tūrangawaewae

Ko tā te Māori titiro ki te whenua he rerekē pea ki ā iwi kē atu. Tērā te hono o te iho tangata ki a Papatūānuku. Ehara i te mea ko te whenua he nohonga noa iho, e kao, he mauri, he tapu, he momo wairua anō ōna. Ko Papatūānuku te ūkaipō e ora ai te tāngata. He oranga ngākau, he oranga wairua kei tēnei ariā, kei te Tūrangawaewae. Ki ētahi ko ngā papa kāinga, ko ngā marae ngā wāhi e whai tūranga ana ngā waewae. Ki ētahi anō hoki, tērā pea ko te whare tonu o te whānau, te whare o ngā kaumātua, te whare karakia rānei ngā wāhi e rongo ai rātou i te rarau o te noho, i te tūranga o te waewae. Ahakoa te wāhi, ka taea te kī hei reira mōhiotia ai te tangata ki a ia anō.

Te waihanga horopaki ako

He oranga nui ka ahu mai i te whenua koia i nekeneke kaha atu ai ngā tūpuna ki te rapu whenua noho mō rātou. Ka piki ake te taupori; ka hokona atu, ka raupatungia rānei ngā whenua, ka heke ngā wāhi hei noho mō ngā hapori. I ētahi wā he pakanga ka pahū mai, he whawhai, he tautohe. Whakaakona ngā tū pakanga mō te whenua i tū ki ngā whaitua e noho nei te ākonga. He akoranga nui kei roto, ka mutu, ka mārama ki ētahi hītori pono mārika.

Hei whakahihiri whakaaro

- ☞ E ora ai tātou e kaha tā tātou whai i te tūrangawaewae ahakoa ki hea. Tokomaha tonu o ngāi Māori kei ngā tāone e noho ana. He aha te āhua o te tūrangawaewae ki ēnei tangata? He nui tonu kāore i te mōhio ki ngā whakapapa e hono atu ai rātou ki tētahi marae. Kei noho tātou ka mahara he taupā nui tērā.
- ☞ Tūhuratia ngā ariā nei - He tūrangawaewae ā iwi kē i roto o Aotearoa? E whakaae ana rānei te hoko whenua atu ki ngā tāngata nō tāwāhi?
- ☞ E ai ki ētahi, kāore he hua o ngā whenua korehāhā, o ngā whenua ka noho tahanga noa. Tukuna ngā ākonga ki te kōrero mō ētahi awhero mō ngā whenua nei. Ko rātou ngā rangatira o āpōpō.
- ☞ Waihangatia te āhua o te tūrangawaewae i ngā tau - o muri, o nāiane, o anamata hoki. Kātahi ka tukuna ngā pātai mō ngā take i panoni ai i ngā tau, e kore ai rānei i panoni.
- ☞ I ngā tau ono tekau tērā tētahi hunga i hūnuku ki ngā tāone, he whai oranga, he whai rawa te take. Ka ahatia te tūrangawaewae mehemea kāore he tangata hei āta tiaki i te wāhi rā. Ko te ahikā he kaupapa hei wānanga mā ngā ākonga.
- ☞ Kāore i kō atu, kāore i kō mai ngā pukapuka o Te Kōti Whenua Māori. I pēhea te wāwahi i te whenua? He tauira nui kei ngā pukapuka nei e whakaatu ana i te āhua o te tuku whenua ki tāngata kē, e whakaatu hoki ana i ngā mōtika o te wāhine/tāne, o te whāngai rānei.

E mārama ai te ākongā ki tōna ake tūrangawaewae mā te arotahi ki ngā tāngata, ngā tūāhua me ngā whakaawenga i waihangatia ai te porihanga o Aotearoa”

(Tikanga-a-Iwi, Te Mārautanga o Aotearoa, wh 74).

He ngohe

Torohia ngā hapori, poi poia ngā tamariki ki ngā āhuatanga āhuru mōwai o ō rātou ao. Tūhuratia ngā pūrākau o ngā hapori, ka hanga mai i ngā pukapuka tamariki.

Āta tirohia ngā tatauranga tangata mō te taupori i ia rua tekau tau mai i te tau 1800.

He aha te pānga o ēnei tatauranga ki ngā raruraru kua pahū ake i roto i ngā tau? Whakahoahoangia tētahi kauwhata e whakaatu ana i ngā tatauranga. Ko te taupori Pākehā ki tētahi taha, ko te taupori Māori ki tērā atu taha.

Ka kōmiritia te uku kia puta ai te āhua o te tūrangawaewae o te ākongā. Whakapiringia atu ngā rawa nō te ao tūroa hei whakarākeitunga.

Titoa tētahi rotarota, tētahi pao rānei e whakaatu ana i ngā pepeha, i te tūrangawaewae o te ākongā.

Tāngia mai he pikitia rarahi rawa. Mā ia ākongā tētahi pito e tā mō tōna ake tūrangawaewae. Mutu ana ka kitea te huhua o ngā tūrangawaewae a tēnā, a tēnā. Kōrerohia ngā rerekētanga o ngā tūrangawaewae. He aha ngā rerekētanga ka puta, he aha hoki ngā hononga i waenganui i ngā ākongā?

Kōerotia ngā ōritetanga me ngā rerekētanga o te papa kāinga, te tūrangawaewae me te ahi kā. Me pēhea e whakarauora ai ngā hononga ki ngā whenua ūkaipō nei? Tohua ngā tūhononga o te ākongā ki tētahi mahere whenua.

Ka pēhea ērā o tātou i whānau mai i tāwāhi? He tūrangawaewae ō rātou i Aotearoa nei? Whakarārangi mai ngā huarahi e taea ai e te tangata te tūhono mai ki te whenua nei. Whakatauritehia ki ngā huarahi whakahono tangata o mua ki nāianei. Hei tauira - Ngā taonga pūoro pēnei i te pūrerehua, ngā kaikawe karere, te tuhi reta, te waea, te ipurangi. Hangaia mai tētahi waea ki ngā kēne me te aho, hei mahi whakahākoako.

Mana Motuhake

He mea tuku iho te Mana Motuhake ki tēnā whakatupuranga, ki tēnā whakatupuranga. I te whānautanga mai o te tangata ka noho ko ngā kāwai heke o ngā tūpuna ki runga i a ia. Kīia ake ai he motuhake te mana nei, e ahu mai ana i ngā mātua.

Te waihanga horopaki ako

He aha ngā huarahi i whāia e ngā tūpuna kia pupurutia ai i a rātou te mana o ō rātou hapū? Ko ētahi i kaha pupuri ki ngā āhuatanga Māori tūturu, ko ētahi anō hoki i tīmata ki te whai i ngā huarahi Pākehā. He kaha te whakapono a ētahi mā te whai i ngā rawa o te ao Pākehā e ora ai te Māori. Mā hea atu ki te noho whenua kore ngā hapū? Nā whai anō i ngā tau kua hori he nui ngā rōpū taikaha i puta mai ki te pare i ngā hau kino o te wā. Ka mutu, ka noho ki a wai te haepapa mō te mana motuhake? Ko hea ngā momo huarahi e whai whakautu ai a ngāi Māori ki ngā āhuatanga tāmi i te mana motuhake?

Āta whakaarohia ngā tūranga a tēnā tangata, a tēnā rangatira, a tēnā ariki.

Ki te puta mai te raruraru i te korenga o tētahi i āta whakatutuki i tāna i mea ai he aha te pānga atu ki te hapori whānui?

Hei whakahihiri whakaaro

- 🌀 Kōrerotia tā te tohunga/rangatira/ariki mahi ki te pupuri i te mana motuhake.
- 🌀 He rerekē pea te mau ki te mana motuhake a tēnā iwi, a tēnā iwi. Tauritehia ētahi o ngā iwi e mōhiotia e ngā ākonga.
- 🌀 Tautohehia ngā whiringa nei: Ko te whai i ngā taonga o te ao hou te huarahi tika, ko te mau tonu ki onamata rānei? Kawea atu ētahi taputapu o mua, o nāiane hoki ki te akomanga, ā, mā ngā ākonga e whiriwhiri ko ēhea e tino rata ana rātou.
- 🌀 Ka taea rānei te noho o te Tino Rangatiratanga ki roto i tēnei ao e noho nei ngā iwi e rua?
- 🌀 I ngā tau o ngā pakanga whenua i Aotearoa ka hua mai tētahi rōpū hōia e kiia nei ko ngā Kūpapa. E ai ki ētahi he whakarere i te mana Māori te mahi a te rōpū nei. Whakaarohia ētahi atu take i hono atu ai ngā tangata Māori ki te rōpū Kūpapa nei.
- 🌀 He tino tangata a Apirana Ngata, rātou ko Maui Pōmare, ko Te Rangihīroa i te hītori o Aotearoa. Rangahaua ngā mahi a te Rōpū Rangatahi Māori nei hei whakapiki ake i te mana motuhake o te iwi Māori i Aotearoa.

“Kia māhaki mārire tōna mauri, kia noho mārire tōna mana motuhake,
kia ngākau māhaki ki ōna hoa, tae atu hoki ki ngā iwi whānui”

(Ngā Uara, ngā Waiaro i roto i Te Marautanga o Aotearoa, wh 11).

He ngohe

Hoahoangia tētahi kirimana ki waenga i ngā ākongā. Kia ngahau te wairua o te kirimana. Tērā pea kāore e whakaaetia te mau tōkena pango, te noho tahi ki ngā hoatata, te kōrero i tētahi kupu pēnei i te “ahau” mō te kotahi rā. He aha te utu ina takahia ngā whakataunga o te kirimana? Mā ngā ākongā tonu e whakatau.

Waihangahia tētahi whakataunga mō te akomanga. Ko ēhea ngā tino uara me ngā waiaro kei te hiahiatia? Ka mutu ko te whakanui tangata te whāinga. Kua whai wāhi mai ngā matea tangata a te katoa? Mā ngā ākongā katoa me te pouako te Whakataunga e waitohu.

Tirohia ngā kara o te ao, kātahi ka āta rangahau i ngā take i pērā ai te whakahoahoanga. He kōrero tā tēnā kara, he whakapapa, he hitori.

Whiriwhiringia kia rua ngā tangata rongonui nō te ao Māori. Ka rangahau ngā kōrero mō ia tangata, ka uia ngā pātai mō te kaha o te pupuri i te mana motuhake o ngā iwi tonu o te tangata rongonui rā. Ka taritarihia ngā rerekētanga.

Kaitiakitanga

E ai ki te Tiriti o Waitangi, wāhanga tuarua, “ka noho ki ngā rangatira, ki ngā hapū te tino rangatiratanga o ō rātou whenua, ō rātou kāinga, me ō rātou taonga katoa”. Kei te Māori ōna anō kaupapa tiaki i ēnei rawa, i ēnei taonga. He nui ngā momo tikanga i whakatikangatia ai kia tapu ai, kia mana ai, kia tiaki ai ngā taonga me ngā whenua e kōrerotia nei. I waihangatia ai ēnei ture mō te ora o te tangata i mua, ā mohoā noa nei, mō anamata rā anō.

I ngā hapū e noho hapori ana i mua ka āta tiakina e rātou ā rātou rawa. He tūranga tā tēnā, tā tēnā ki te whakatutuki i ngā whakaritenga katoa o te hapori. He mahi tahi, he wairua whakakotahi. Ki te tika te tiaki, i te mutunga iho, ka whai hua te whenua, ka ora te iwi.

Ko te kaitiakitanga e hono ana ki te mana whenua, ki te mana moana, ki te mana tangata. Waihoki, ko te ora o te tangata tētahi o ngā whāinga matua. Arā noa atu ngā āhuatanga e ora ai te tangata me ōna rawa - te karakia, te pure, te rāhui, te tapu, te taniwhā.

Te waihanga horopaki ako

Ki te ngaro i te tangata tōnā whenua ka raruraru hoki ko ngā matea kikokiko, ngā matea pāpori me te matea ngākau. Waihoki, ko ngā mahinga ahurea me ngā mahinga ohaoha ka mōtiti. Ko te nuinga o ngā pakanga i tēnei whenua i pahū mai ko te whenua te take. Ko ngā pito whenua huri noa i rongō i ngā whawhai; he mōrearea, he kikino.

Ara mai ana he rā hou, he urupounamu kei te uia - ka rerekē te āhua o te kaitiakitanga? Ka pēhea te tiaki i ō tātou whenua/awa/moana mēnā kua riro ki tāngata kē? He aha kei mua i te aroaro o ngā kaitiaki i ngā whakataunga kerēme a Te Taraipiunara o Waitangi?

He iwi mōhio te iwi Māori ki te whakamahi i ngā rawa o te whenua hei oranga mō rātou. Ko te harakeke, ko ngā rākau ētahi tauira. I tata pau ngā rawa harakeke i Aotearoa nei i te kaha hoko atu kia riro i ngā tūpuna te hāngarau hou. Ahakoa te pai o te whiwhi ki te hangarau rā, ka noho rawa kore tonu ētahi hapū. He aha te painga atu – ko te pupuri rānei, ko te hoko atu rānei?

Hei whakahihiri whakaaro

- ☞ Ko te “Mahana Haere o te Ao” tētahi kaupapa nui hei ako mō te kaitiakitanga. He wāhi tō ia tangata i ngā mahi tiaki i te taiao. Tūhuratia ngā momo mahi tiaki taiao a ngā tūpuna.
- ☞ Ko tātou katoa ngā kaitiaki o Aotearoa, o ō tātou hapori, o ō tātou whare. Whakarārangihia ngā momo mahi ka taea e ia ākongā te kawē hei tiaki i tōna wāhi noho.
- ☞ Inā te nui o ngā raruraru i puta mai i whakatūnga o Te Kōti Whenua Māori. Ko te āhua o te noho a te tangata Māori tērā ko ōna matea ā-kiko, matea ā-wairua, matea ā-whanau i ahu mai i te whenua. Tirohia ngā whakaaturanga, ngā whakaahua i te ipurangi mō Te Kōti Whenua Māori.
- ☞ He pēhea te tiaki i te wairua me te mana o te tangata i ēnei rā? Kōrerohia ngā āhuatanga e whakararu ana i te ora o te tangata, ka rārangihia ētahi whakautu whakaora anō i te tangata.
- ☞ He maha ngā tūmomo whakahaere kia ora ai te tangata i ēnei rā, ko “Māori Maitai” tētahi tauira. Tūhuratia ngā mahi whakapakari tinana a ngā tūpuna hei whakatauirā o te tiaki o te tangata i a ia anō.
- ☞ Āta kōrerohia ngā putanga kē - te āhua o ao toi Māori mehemea kāore i hokona nuitia atu te harakeke; te āhua o te noho a te tangata mehemea ka noho tonu ki ngā marae hei kāinga noho; te āhua o te hauora ki te kore te tūpeka me te waipiro i tae mai ki Aotearoa. Arā noa atu ngā tauira e hāngai ana ki te Kaitiakitanga.

“Ka mōhio ki te tiaki whenua, ki te tiaki taiao, me te pāhekotanga i waenganui i te whakaharatau hangarau me te hapori. Ko te ira atua, ko te ira tangata e noho ngātahi nei te tangata me te whenua”

(Hangarau, Te Marautanga o Aotearoa, wh 110).

He ngohe

Whakarārangihia ngā taputapu hangarau o onamata, ka whakataurite ai ki ngā taputapu o nāianeī

Kia āta arohia ngā momo kai o nehe i mua i te taenga mai o te Pākehā. He haere ki te ngahere te mahi, he rama tuna pea te mahi. I pēhea te whāngai i te marea? Whakaaturia ētahi whakaahua o ngā kai o mua, o ngā hākari nui o mua.

Ki te rongō tūturu ngā tamariki i te ao o onamata, mā te aha i te noho ki tētahi wāhi kore hiko, kore tarere wai? Mā ngā tamariki anō te wāhie e whakarite mō te tahu ahi, mā rātou anō hoki ngā kai e kohi, e tunu ki runga ahi.

Tuku urupounamu kia whakaaro ake ngā ākongā ki ētahi putanga kē, ki ētahi hua kē hoki o ngā mahi o nehe:

- ☞ Ka pēhea te ao toi Māori mehemea kāore i hokona nuitia atu te harakeke?
- ☞ Kīhai ngā tūpuna i haina i te Tiriti o Waitangi?
- ☞ Ka noho tonu ngā tāngata ki te marae kua ko ngā whare takitahi?
- ☞ Kāore te pū, te tūpeka, te waipiro i tae mai ki Aotearoa?

He akoranga nui ki roto i te whakatō māra ki te kura, ahakoa paku, ahakoa rahi. Akona ngā ingoa o ngā taputapu kerī māra. Kōrerotia ngā āhuatanga whakakotahi i te hapori e taea ana me te māra pēnei i te karanga i te hapori ki te hauhake i te māra, ki te toha kai, ki te tuku pure hoki ki te māra tapu.

Rapuhia ētahi pūrākau mō te kaitiakitanga - pēnei i a Rata me te waka.

He aha rānei ētahi karakia/inoi e hāngai ana ki te “tiaki”?

Whanaungatanga

He taonga te whānau. Ahakoa te hanganga o ia whānau, he whānau tonu. He uara matua te Whanaungatanga i roto i te ao Māori. Ko ngā tini pēheatanga mata rau o te noho tahi, o te mahi tahi ka noho hei pou tarāwaho i ngā kōrero tuku iho, i ngā whakapapa honohono o tēnā tangata, o tēnā tangata. Ko te manaaki, ko te aroha, ko te tiaki, hui katoa atu kei roto i te Whanaungatanga.

I ngā tau o mua, he tino rerekē te ahua o te noho o te tangata. He tūnga mahi a te katoa. He noho tōpū, he mahitahi me ngā rawa katoa o te hapori, he tiaki tētahi i tētahi. Kāore te tangata me āna taonga i noho ki a ia anō. He hui, he wānanga, he matapaki kōrero te mahi ina hiahia kia whakatau kaupapa, take rānei.

Te waihanga horopaki ako

I te rerekē o te noho ā-whānau i ēnei rangi nei kāore i te ōrite te tautoko a tētahi ki tētahi anō. Waihoki, mā hea atu ngā take e whakatau ki te pēnei rawa te noho? Āta whakaarohia te ao o ngā tūpuna me ngā tūmomo āhua whakatau kaupapa, ā, he aha hoki ngā pānga o ngā whakatau ki te hapori whānui, kātahi ka whakataurite ki ngā āhua o nāiane rangi.

Āta tirohia ngā tauranga tangata mō te taupori i ia rua tekau tau mai i te tau 1800.

He aha te pānga o ēnei tauranga ki ngā raruraru kua pahū ake i roto i ngā tau?

Hei whakahihiri whakaaro

- ☞ He aha ngā tūmomo huarahi e ora pai ai te Whanaungatanga? Whakatauritea ki ngā rā o mua noa atu.
- ☞ Tokomaha tonu o ngāi Māori kei te noho tawhiti atu i ō rātou marae, kāinga, whenua ūkaipō hoki. E ki nei te kōrero “*Hoki atu ki ngā maunga kia purea koe e ngā hau o Tāwhirimātea*”. Kōrerotia ētahi huarahi atu anō hei hono atu ki ngā marae ahakoa te tawhiti o te noho o ētahi i ōna whenua.
- ☞ Ina hui ai ngā momo hapori i mua he aha te wāhi ki tēnā tangata, ki tēnā whānau. Matapakihia ngā rerekētanga o nāiane rangi.
- ☞ Rangahaua ēnei kaupapa whakahirahira rawa, arā Te Kotahitanga me te Kīngitanga.
- ☞ He aha rawa te tikanga me te āhua o tēnei ariā, o te “kanohi kitea”? He aha anō hoki i te horopaki o te hītori?
- ☞ Kua panoni te āhuetanga o te whanaungatanga i tēnei ao matihiko nei. He aha te pānga o te hangarau pēnei i te Pukamata ki te whanaungatanga? Tirohia ngā tūmomo hapori o ngā ākongā.

...te āta titiro ki ngā āhuatanga huhua o te tangata e mārama ai te ākongā ki tōna ao. Ka tirohia ngā mahi a te tangata hei whakatutuki i ōna matea kikokiko, matea pāpori, matea ngākau, matea wairua hoki.

(Tikanga-ā-Iwi, Te Marautanga o Aotearoa, wh 74).

He ngohe

Tūhuratia te whakaawenga o ngā whakaaro me ngā mahi a te tangata i te oranga o ētahi atu i ngā wā o te mua. Me i kore ake te rangatira, te tohunga, ngā kaumātua ka pēhea te āhua o te noho ā-hapū? Whakaarohia mai tētahi momo whakaaturanga e kitea ai te tū noho o ngā hapū. Ka noho mā tētahi e whakaari i te mahi a te kaumātua, a wai atuhoki. Komotia ngā kākahu nō ngā rā o te mua.

Whakawāteatia tētahi rā ka noho ko ngā tamariki ngā kaiwhakahaere o te akomanga. He aha ngā āhuatanga ka whakarerekēhia e rātou? Mā te pouako e whakaae, e whakahē rānei engari tukuna te haepapa ki a rātou. Ka aha rātou ina takahia tētahi o ngā whakaritenga?

He aha ngā tūmomo huarahi e hono ai tētahi ki tētahi? Whakaritea he aho roa, ka tīmata tētahi ki te whakapuaki kōrero mōna ake. Ki te taea e te ākongā kē te hono ki tētahi wāhi o te kōrero ka whiua te aho ki a ia.

Hei tauira: (Ākongā 1) Ka mau i te aho, ka kōrero “Ko Hone au. I tupu ake au i Tokomaru”

(Ākongā 2) “I tupu ake tōku māmā i Tokomaru!” Ka whiua te aho ki a ia.

I te mutunga iho, he whakawhanaunga te mahi.

Whakamaheretia te whenua Aotearoa ki te papa o te akomanga. Kia rarahi tonu, kia tae ki ngā pito katoa o te rūma. Ka whakataruna, ka tā rānei ki te tioka. Tohua atu ngā ākongā kia tū ki te tino wāhi o ō rātou whānau. Ka mutu tērā, ka panoni kia tū ki te wāhi o ō rātou iwi. Ka panoni anō kia tū ki te wāhi noho o ō rātou kaumātua. E hia ngā tū hononga o ngā ākongā?

TE TIRITI O WAITANGI

“Ko te tākū o Te Marautanga o Aotearoa, ko te Tiriti o Waitangi. E ahu mai ana i te Tiriti ko ngā mātāpono whānui hei arataki i te marautanga o ngā kura”

[Te Marautanga o Aotearoa, whārangi 10]

Ko te Tiriti o Waitangi te kaiwhakaawenga matua katoa o te hitori Māori. Ko ngā mahi i oti i muri i te hainatanga o te Tiriti e whai pānga tonu ana ki a tātou i ēnei rā tonu nei.

Kāhore he whakataunga i tua atu i te Tiriti o Waitangi i Aotearoa mō te arotake i ngā hononga i waenganui i te tangata. Ki te āta tirohia ngā tiriti e rua - te tiriti i tuhia ki te reo Pākehā, me te tiriti i tuhia ki te reo Māori anō hoki kātahi anō te tangata ka kite i te take i taikaha atu ai ngā iwi. He rerekē te māramatanga o te tangata ki te kupu.

- Tipakohia ngā kupu kei te kaha te mōhiotia, ā, ka matapaki kōrero mo te tino tikanga o ērā kupu rā - hei tauira - Kāwanatanga, Rangatiratanga, ā rātou taonga katoa, tuku, whakaae
- Tūhuratia ngā tohenga i ngā tau mō ngā kupu kei te kaha taupatuhia
- Ki ōu nā whakaaro, ki te tango i te kupu “rangatiratanga” me te hoatu i te kupu “mana” ka hainatia tonutia te tiriti e ngā tūpuna?
- E ea ai rānei ngā nawe o ngā rā o mua i ngā whakataunga kerēme i waenga o ngā iwi me te kāwanatanga o ēnei rā? He aha kei tua mō ngā uri whakaheke i ngā tau anamata?

He ngohe

Ko te pātai nui ia, *he aha ō tātou tūpuna i haina ai te Tiriti?* Kohia ngā whakaaro o tēnā, o tēnā ka whakairihia ai ki te pātū o te akomanga.

Raupapahia ngā whakaaro o ngā ākongā kātahi ka āta wānanga. Tuhia ngā kōrero ki te taha whakahē me te taha whakaae.

Whakahoahoatia tētahi whakataunga i waenga i te akomanga. Kōrerotia ngā momo whakataunga ka puta i ngā kaupapa huhua. He aha ngā here e noho pai ai te whakataunga, te whakahoahoanga rānei? He utu mō te takahi i te whakataunga?

Ko te reo o roto o te tiriti he mea tuhi i te wā tonu o te taenga mai o ngā Mihingare. Ka kitea ake ko ētahi kupu/rerenga ka kore pea e kite i ēnei rā? He pēhea ngā whakaaro ki te ngarotanga o te pū 'h'. E tohu ana i tētahi āhua? Tirohia te Tiriti o Waitangi tūturu nei, ka kōrerohia ngā kitenga i te akomanga. Mutu ana, ka whakaritea mai tētahi mahi ā-tuhi kia ōrite rawa ki te tā a ngā tūpuna.

KUPUTAKA

HAEPAPA -	responsibility	POU TARĀWAHO -	framework
KOMO(TIA) -	put on (clothes)	PUIPUIAKI -	precious
MĀORI MAITAI -	Iron Māori	RĪTAHA -	bias
MATAHĪAPO -	treasured, prized	RŌPŪ RANGATAHI MĀORI -	Young Māori Party
MATEA -	needs	TAIKAHA -	radical
MATIHĪKO -	digital	TĀMITANGA -	colonisation
MŌTĪTĪ -	destroyed, eradicated, erased	TATAURANGA -	statistics
PĀHUKI -	region	TAUHEKE -	elder

NGĀ TURE KĀWANA

Ko te ako i ngā tūmomo ture i puta i ngā tau he rautaki atu anō mō te ako i te hītori Māori. He tino tauira ngā ture hei whakaatu i ngā āhuatanga o te tūkinō tangata, o te aukati iwi me te whakawhenumitanga kuri noa iho nei o ngāi Māori ki te papori whānui o Aotearoa. Ki te āta tūhuratia ngā ture ka kite mai he aha te āhua o te noho a te Māori i tōna anō whenua taketake.

1844 - Native Trusts Ordinance: Ka whakarewahia te ako i te kura hei whakatere ake i te whakawhenumitanga ki te papori whānui o Aotearoa.

1852 - NZ Constitution Act: Ka noho ki ngā tane te mana pōti. Ka ārikarika noa te pōti ā te tane Māori i te korenga o te mau taitara whenua takitahi.

1858 - Native Schools Act: Mā te Kāwanatanga te utu mō te haere ki te kura e pīkau, engari me reo Pākehā anake te reo whakaako, te reo kōrero.

1862 - Native Lands Act: Ka whakatūngia Te Kōti Whenua kia noho takitahi ai ngā taitara whenua.

1863 - NZ Settlements Act: Ka raupatuhia ngā whenua hei utu i te whananga (ahakoa pōhēhē mai, pono mai rānei) a ngā iwi ki te Karauna.

1867 - Native School Act: Ka whakawhānuhia te ture nei. Ka riro i a ngāi Māori tētahi kura i ō rātou nā rohe ki te hoatu i te whenua ki te Karauna. Mā te Kāwanatanga te pouako me ngā pukapuka e utu.

1867 - Māori Representative Act: Ka riro i te Māori ngā tūru e whā i te Paremata.

1879 - Māori Prisoners' Trials Act: Ka mauheretia te tangata me te kore whakawā i a ia.

Hei utu tēnei i ngā 'raruraru' i Parihaka .

1907 - Tohunga Suppression Act: Ka aukatihia katoa ngā mahi te Tohunga .

1953 - Māori Affairs Act: Me mātua whakamahi i te whenua o te Māori e noho tahanga noa ana.

1975 - The Treaty of Waitangi Act: Ka whakatūria Te Taraipūnara o Waitangi hei whakarongo ki ngā takahitanga o te Tiriti o Waitangi.

1987 - Māori Language Act: Ka whakamanahia ā-turetia te reo Māori hei reo matua o Aotearoa.

2004 - Foreshore and Seabed Act: He ture kāore i te whakamana i ngā ritenga o te wāhanga tuarua me te wāhanga tuatoru o te Tiriti o Waitangi.

TAUPĀ -	obstruct(ion)
TAUPĀNGA -	application (device)
TAUPORI -	population
TUAUKIUKI -	ancient
TŪTOHI -	chart/table
URUTAU -	to adapt
WHAKAHĪ -	prestigious
WHAITUA -	region

WHAKAPŪOIOI -	consolidate
WHAKAROAU -	static
WHAKATARUNA -	pretend
WHAKAWHENUMITANGA -	assimilation
WHANANGA -	rebellion/revolt
WHENUA KORE HĀHĀ -	wastelands

HE RAUEMI TAUTOKO

Ka wātea tuihono he rauemi tautoko mō tēnei pukapuka i
<http://maorihistory.tki.org.nz>

Mātauranga

Ngā hononga reo Māori

Kohikohinga Niupepa Māori

Te Ao Hou

Te niupepa o Whāngārā Gisborne Herald
Ngā Maunga Kōrero

Te Reo Irirangi o Aotearoa – Whaikōrero
Audio Collection Te Reo Irirangi o Aotearoa

www.firstworldwar.tki.org.nz/mi

Ngā hononga reo Pākehā

Anderson, A., Binney, J., Harris, A. (2014)
Tangata Whenua: An Illustrated History.
New Zealand: Bridget Williams Books Ltd.

WW100 - www.ww100.govt.nz

Te Ara - www.teara.govt.nz

Kaitiaikitunga

WAI 262: Ko Aotearoa tēnei

[www.waitangitribunal.govt.nz/news/
ko-aotearoa-tenei-report-on-the-wai-262-
claim-released](http://www.waitangitribunal.govt.nz/news/ko-aotearoa-tenei-report-on-the-wai-262-claim-released)

Whakaata Māori

- 🌀 Kaitiaki Wars
- 🌀 Ngā pari kārangaranga
- 🌀 Iwi Anthems
- 🌀 Koroua
- 🌀 Kuia
- 🌀 Whare Taonga

www.maoritelevision.com

Hangarau - Tūhuratia te ao

[www.matepouako.tki.org.nz/
Tuhuratia-te-Ao-Hangarau](http://www.matepouako.tki.org.nz/Tuhuratia-te-Ao-Hangarau)

Ngāi Tahu Mahinga Kai

Tūrangawaewae

Māori Maps

www.maorimaps.com

Ngā Ingoa o Aotearoa

Tatauranga Aotearoa - www.stats.govt.nz